

HAR MISJONSARBEIDET I PRINSIPP OG PRAKSIS VÆRT PREGET AV DEN VESTERLANDSKE OVERLEGENHETSFØLELSE?

AV THORVALD GOGSTAD

At emnet for dette foredrag er stillet som et spørsmål, er betegnende for den situasjon som misjonen befinner seg i. Den misjonstid, som, bortsett fra forløperne i det 18. århundre, for alvor satte inn i det 19. århundre, synger på sitt siste vers. Det viser seg blant annet deri at man begynner å ta denne misjonstids ledende tanker og motiver opp til kritisk undersøkelse.¹ Det er således tilfelle med Johannes Dürr, som i sin bok «Sendende und werdende Kirche in der Missions-theologie Johannes Warneck's» tar opp Warnecks misjonssyn og -motiver til kritisk behandling. Det fremgår klart av denne undersøkelse hvilken enorm innflytelse Warneck har hatt på misjonens område.² Men misjonsdirektør S. Knak påpeker i sin anmeldelse av boken en ting som jeg tror han har rett i. Vi eldre, skriver han, for hvem Warneck var, om ikke en ubetinget, så dog en stor autoritet, har all grunn til å ta Dürres kritikk alvorlig. Vistnok behøver vi ikke å føle oss truffet av alle Dürres kritiske tanker, fordi de bare sier hva også vi under innflytelse av den nyere teologi var blitt oppmerksomme på³ — at nyorienteringen ikke bare skyldes de verdenshistoriske hendelser, men også den teologiske nyorientering som har funnet sted siden første verdenskrig. Det er videre J. C. Hoekendijk som i sin bok «Kerk en Volk in de Duitze Zendingwetenschap» tar opp et problem som ikke bare er et problem for tysk, men for all misjon overhodet, nemlig problemet kirke og folk.⁴

Når det gjelder fortiden, så har vi fra den overtatt en uvurderlig skatt av erfaringer, men samtidig føler vi at vi ikke lenger kan følge de gamle når det gjelder en hel del spørsmål. Vi må derfor kritisk undersøke fortiden, så vi kan bli fri til å møte den nye tid og dens problemer. Når vi underkaster fortiden en kritisk undersøkelse, så viser det seg at mange ting som vi mente var «i overensstemmelse

med Skriften» aldeles ikke er det. Selv med et så pass sikkert kompass som «i overensstemmelse med Skriften» kan både vi selv og misjonsteoriene lide skibbrudd. Nemlig hvis vi ikke er oppmerksomme på de skjulte strømmer i tidens hav. Og på tidens hav svømmer vi alle enten vi er oppmerksomme på det eller ikke.⁵

Hvilke åndsstrømninger er det så som har vært rådende i denne periode? I sin bok «The Origins of Modern Science» sier Herbert Butterfield følgende: Den siste halvdel av det 17. århundre danner et vendepunkt i Vestens historie. Den moderne vitenskapelige metode brakte ikke bare et nytt moment inn i vår kultur, men den viste seg å være så sterk og utbredelsesdyktig og så mangesidig i sin virksomhet at den fra første stund tok ledelsen og kontrollen. Når vi snakker om at Vestens sivilisasjon trenger inn i Japan for eksempel, så tenker vi ikke på og mener ikke den gresk-romerske filosofi, heller ikke kristendommen, men vi mener vitenskap, nærmere bestemt teknikk, måten å tenke på og hele det tekniske apparat som begynte å forandre Vestens ansikt i den siste halvdel av det 17. århundre. Hvor skjer denne forandring? Jo, i Nord-Europa. Mens tyngdepunktet i Europa helt opp til det 16. århundre lå i landene ved og omkring Middelhavet, skifter nå tyngdepunktet til landene lenger nord. De har nå initiativet. De store oppdagelsesreiser hadde øket kjennskapet til verden. Nå setter erobringen av verden inn — kolonitiden. Det tok litt tid før det ble klart at en radikal forandring hadde funnet sted — at sentrum hadde skiftet plass — og at i denne forandring lå innsluttet så store muligheter. Men den nye faktor begynte dog å albue seg fram, puffet de andre ut, og det viktigste av alt: søkte å kontrollere dem. Og resultatet var en sivilisasjon som, når den for eksempel ble overført til Japan, virket på tradisjonen der som den hadde gjort i Europa, nemlig oppløsende. Det var en sivilisasjon som hadde kuttet seg selv av fra den gresk-romerske arv, ja også fra kristendommens arv — fullstendig overbevist om at den var istand til å eksistere uavhengig av disse.⁶

Omtrent på samme måte uttrykker Toynbee seg: Ved overgangen fra det 17. til det 18. århundre skjedde en ting som jeg våger å profetere vil ruve truende opp som epokegjørende i Vestens moderne historie — at katolikker og protestanter i Europa kom til den hasard-

iøse slutning at en religion i hvis navn flere religionskriger var ført, var et upassende element i deres kulturarv. Hvorfor ikke heller stilltiende kutte bort religionskrigene ved simpelthen å kutte bort religionen, og så konsentrere seg om å gjøre den fysiske vitenskap anvendelig i det praktiske liv – for dette arbeid var der ingen uenighet om. Denne det 17. århundres vending på fremskrittets vei i Vesten, hadde store konsekvenser. For denne Vestens sivilisasjon, som siden har fløyet over jorden som en ukontrollerbar ild, har ikke vært hele veven, men en teknologisk ytterkant med det religiøse sentrum revet ut. Dette nyttige mønster av Vestens sivilisasjon var det lett å ta imot.⁷

Jeg har med dette forsøkt å få fram bakgrunnen for denne periode som nå er til ende. Det som er det merkelige, er at etter at tyngdepunktet i europeisk sivilisasjon er flyttet nordover, så er det nettopp fra disse nordlige land at misjonsaktiviteten går ut. Det tar litt tid kan man si – det er likesom tyngdepunktet må komme til ro. Men når bevegelsen først begynner, stråler den ut i alle retninger. Det nye liv som kom til uttrykk i øket viten, handel og industri, i territoriale utvidelser (kolonier) kom til uttrykk også i forkynnelse av evangeliet – Guds rikes utbredelse. At der er en forbindelse mellom kristendommens utbredelse og den nye vitenskapelige metode med dens ekspansjonstrang, nevner visstnok Latourette. Men han diskuterer ikke, så vidt jeg kan se, hvorledes den nye tid har virket inn på kristendommen og om den har vært medvirkende ved utbredelsen. Det skulle ha ligget nær, all den stund han kan si at det 19. århundres individualisme delvis fant utløp i misjonærenes modige initiativ, og at den samme dåds- og eventyrtrang som drev europeerne til å trenge gjennom jungle, utforske ørkener, bestige de høyeste fjell etc., drev andre til å bringe det kristne budskap til folk som ikke hadde hørt det, og til å drømme om å forme store nasjoner og kulturer i overensstemmelse med deres tro. Og at i en atmosfære av overveldende optimisme ved de allerede oppnådde resultater som karakteriserer Vesten i denne periode, var det naturlig at de kristne la planer om «verdens evangelisering i dette slektledd.»⁸

Jeg synes ikke der kan råde tvil om, når vi nå ser tilbake, at tidsperioden har vært preget av kulturoptimisme – en kulsviertro på at vi ved hjelp av tekniske hjelpemidler ville være istand til å utføre

praktisk talt alt mulig. «Vi kan» — det er slagordet som kan settes over denne periode. Det var en ekspansjon som vi tidligere ikke hadde vært vitne til. Og jeg synes ikke der kan være tvil om at den samme måte å tenke og handle på holdt sitt inntog i arbeidet for kristendommens utbredelse. Tidsånden virket inn også på misjonsarbeidet, og dette ble preget av den. Om det kanskje kan være vanskelig overbevisende å utrede hvorledes kristendom og vekkelse på den ene side og tidsånden (tidsstrømningene) på den annen side gjensidig har påvirket hinannen, så kan det kanskje bli mer innlysende når vi ser på resultatene av arbeidet. Jeg kan la Latourette tale. Etter å ha omtalt misjonens store innsats fortsetter han: Vi må være oppmerksomme på at av de mange store poster som den nåværende misjonsperiode hadde på sitt program, var posten «å bringe til liv kristne samfunn» den som ble minst fremmet. Når det gjelder oversettelse av Bibelen, når det gjelder forkynnelsen (broadcasting) av det kristne budskap, når det gjelder innførelse og tilpassing av metoder av vestlig opprinnelse, har den protestantiske misjon lyktes fenomenalt. Med hensyn til oppbyggingen av den kristne kirke, har den ikke gjort så raske fremskritt. Når det gjelder hovedvekten i arbeidet, har protestantisk misjon i denne periode vært forskjellig fra alle tidligere perioder. Aldri i noen tidligere periode har misjonærene lagt så liten vekt på å bygge opp en kirke, og brukt så megen kraft og tid til å avhjelpe nød, det være på opplysningens område eller på det sosiale område.⁹

Slår ikke parallellen dere? Den sivilisasjon som kom fra Vesten var berøvet sitt sentrum, sitt hjerte: religionen. Og den kristendom man utbredte? Jo, det var mere kristendommens frukter enn kristendommen selv som skulle frembringe disse frukter. Og videre: Like som de verdslige (for å bruke det uttrykk) reiste utover jorden for å herske og være herrer som i beste tilfelle skulle rettlede, så reiste også misjonærene ut mere eller mindre, seg selv ubevisst, som folkeoppdragere. Misjonsarbeidet tok preg av tidsånden. De verdslige reiste ut for at deres land — deres imperium — skulle bli større. Misjonærene reiste ut for at Guds rike skulle bli større. Det siste naturligvis bibelsk begrunnet, men tross alt preget av den trang til ekspansjon som var

rådende. Med andre ord: Der er en indre forbindelse mellom kolonisasjon og misjon. De samme idealer var herskende.¹⁰

Når det gjelder forskjellige retninger, så har hverken den pietistiske eller den kirkelige eller den anglo-amerikanske eller den esjatalogiske retning unngått å bli revet med av den rivende strøm som heter vestens sivilisasjonspropaganda. Hva enten de forskjellige retninger hang meget eller litet ved denne verden, så ble resultatet det samme: De ble alle offer for denne verdens innflytelse. Folk tok meget naivt vestens overlegenhet for gitt. Og de «tjente» de stakkars hedninger som de rent instinktsmessig betraktet som fattige, ikke fordi de ikke kjente Gud, men fordi de ikke var så rike som oss, og som hedninger, ikke bare fordi de tjente fremmede guder eller avguder, men fordi de ikke var så sivilisert og så opplyst som oss. Folk så på misjonen som den åndelige side av verdenserobringen. Misjonsinteressen var og er, selv om vi ikke er oss det bevisst, båret av en følelse av selvhevdelse. Men ved at Vesten har mistet makten over store deler av verden, og ved de nye asiatiske staters fremtreden, er også vår følelse av overlegenhet rokket.¹¹

Man kan derfor forstå Max Warren når han sier at et av de mest fremtredende trekk i nutidens misjonsbilde er at Vesten har mistet initiativet. Den overlegenhetsgrunn man ubevisst sto på, svikter — og så blir man i villrede.¹² I hvilken grad har det syn som ovenfor er skissert, preget selve misjonsgjerningen, og hvorledes har de folk som misjonen virket blant, oppfattet det og følt det? Her blir det naturligvis vanskelig å gi et bilde som dekker det hele.

I sin bok «Die missionarische Verkündigung auf dem Missionsfelde» forteller Hans Schärer at da misjonærene begynte arbeidet blant dajakkerne på Borneo, så brakte dajakkernes avvisende holdning misjonærene til å undersøke hva dajakkerne egentlig tenkte og mente om misjonærene. Resultatet var omtrent som følger. Dajakkerne kjenner to slags hvite. Regjeringsembetsmannen som skifter rett og innkrever skatt — men han gjør det etter sine egne regler og aldeles ikke etter dajakkernes eldgamle, hevdvunne regler. Alt skjer etter fremmede regler. Om dajakkernes mening spørres der ikke, de har bare å bøye seg og la seg beherske. Misjonærene er også hvite. Har embetsmannen til oppgave politisk å erobre og beherske

stammen, så kan åpenbart misjonærens oppgave kun være åndelig å erobre og beherske stammen. Oppgave og mål for begge er å tvinge stammen til underkastelse og beherske den. Men så fortsetter Schärer: Med vår europeiske overlegenhet kommersielle langt. Vår europeiske viten teller lite for dajakken. Våre bokkasser interesserer ham ikke. I det høyeste mener han at vi må være dumme som behøver så mange bøker. Vi må hurtig gjøre oss fri fra den tanke at vi arbeider blant «primitive» som vi har noe bedre å bringe, og som vi kulturelt må heve. Der gis naturligvis meget i den dajakske kultur som synes oss latterlig. Men det er bare sett ut fra europeisk synspunkt. Og endelig er for dajakken ikke vår tenkning og vår kultur normativ.¹³

Man har hørt og hører nok fremdeles at de «innfødte» ikke er modne for selvstendighet, at de ikke er modne til å overta kirkens styre og ledelse. Og for riktig å understreke hvor alvorlig vi ser på dette, tillegger vi at de ikke er åndelig modne. Og dermed mener vi at vi har sagt det dypeste og best funderte som kan sies. For dermed har vi så å si nesten bibelsk begrunnet hvorfor vi må sitte med styret. Det er interessant her å legge merke til utviklingen hos Gustav Warneck, den mann som vel mest har influert tidens misjonstekning. I 1876 skrev han en artikkel om eldsteembetet som han ville skulle innføres på misjonsmarken. Og vel å merke: eldsteembetet i nytestamentlig mening. Warneck hevder bestemt at de innfødte er modne for det. Men 27 år senere, da Warneck utgir sin «Missionslehre» er han tilbakeholdende når det gjelder overdragelsen av ledelsen til de innfødte. Når Warneck nå er så tilbakeholdende, skyldes det hans syn på raseforskjellen – rasemindreverdighet. Han har ikke lenger den samme tillit til og tro på innfødte kristne ledere. De er ikke modne, og de mangler de karakteregenskaper som er betingelsen for å kunne lede. Dette er noe av det betenkeligste ved hele utførelsen. Det er ikke lenger Kristus – den kristne – som fører ordet, men den overlegne hvite som har og er hva den andre ikke har og ikke er. Det kunne være lærerikt å belyse det altbeherskende synspunkt i Warnecks «Missionslehre»: Oppdragelse (Erziehung), og hvorledes dette til syvende og sist blir et pregnant uttrykk for overlegenhet. Det er klart at misjonen og misjonærene må regne med raseforskjellen og også med rasesvakheter. Men ville det ikke være likeså naturlig å

spørre om vi tør tale om rasemindreverdighet hos andre folkeslag, om ikke omvendt disse folkeslag har mange gaver og egenskaper som vi ikke har? Og er vi europeere og amerikanere normalmennesket som alle andre skal måles etter?

Jeg for min del er ikke i tvil om at Warnecks opprinnelige syn var det bibelske og altså det rette. Warneck regnet der med evangeliets omskapende makt. Når så Warneck konfronteres med misjonærenes erfaringer, erfaringer som stort sett er resultatet av en sammenligning mellom misjonærene, hva de har og er, og de innfødte, hva de ikke har og ikke er — notabene ikke med Jesus Kristus som normen, men Vestens kultur og sivilisasjon —, da blir han så opptatt av «mennesket», hva det er, at han glemmer evangeliets makt til å omskape.¹⁴

Har vi hittil holdt oss til koloniland og det vi kaller «primitive» folk, så står vi overfor det mest interessante kompleks når vi vender oss til China. Det har en eldgammel historie og kultur, og er ikke noen koloni.

Leser man Chinas historie, så er det som har hendt og hender i China i dag, ikke akkurat noe epokegjørende nytt. Den nåværende revolusjon i China skiller seg ikke vesentlig ut fra de tradisjonsmessige, bare at den kanskje er ennå mer brutal enn tidligere revolusjoner på grunn av at folkemengden er økt.¹⁵

Den nedgang og den omveltning som har vært følgen, og som foreløpig er brakt til avslutning, begynte lenge før Vesten kom i forbindelse med China. Normalt regner man at en person må ha 10 mow jord for å klare seg. I 1578 var forholdet mellom befolkningen og jordarealet noenlunde normalt. Men de siste 300 år har bare vært en utvikling til det verre. I 1931 regnet man 3 mow jord pr. hode.¹⁶ Disse tall viser bedre enn mange ord hvilket press folk har levet under. Og det er videre klart at samfunnet har befunnet seg i en gjæringsprosess. Det er kommet ut av balanse, inn i denne samfunnets omdannelsesprosess, inn i denne kvern som ville ha malt og malt til ende selv om Vesten ikke var kommet inn, kommer Vesten med sin overlegne taktikk, og det blir som å helle olje i hele maskineriet. Vesten kommer med sin overlegne teknikk og trenger seg inn i et samfunn som er i indre økonomisk oppløsning, og virkningene slår ut i alle retninger: i øket mistro til sitt eget lands styre og

administrasjon som ikke har klart å holde seg disse fremmede fra livet, i hat mot de fremmede som forstyrret dem, og innover til en tvil på sitt eget samfunns evne til å klare seg, alt blandet sammen med selvhevdelse og motstand fordi de har vanskelig for å innrømme sin underlegenhet.

Imidlertid er China beseiret av de fremmede og deres teknikk. Selv om China ikke ble en koloni, kunne nederlaget ikke bortforklares. Og et av bevisene for at China var beseiret, var for den alminnelige mann i byen og bonden ute på landet at der kom noen og forkynte en ny lære. Så ble da misjonen det synlige bevis på Chinas svakhet og ydmykelse. Misjonæren representerte seierherrene på de lokale steder. Kan det påvises eller tenkes at misjonærene er blitt påvirket av seierherre-mentaliteten? Tar man for seg historien i dette tidsrom, de forskjellige episoder, blir man slått av hvor liten forskjell det er på mentaliteten hos misjonærene og de andre interessers representanter. Man ser hvorledes misjonen er blandet inn i maktpolitikken. Og hvorledes stormaktene på sin side benytter seg av misjonen for å fremme sine mål. Misjon og kristendom kom derfor for det store kinesiske folk til å stå som en av sidene ved maktpolitikken. Jeg har her ikke tenkt å komme inn på eksteritorialretten. Meget er her diskutabelt. Det ville vel neppe ha vært mulig å eksistere i China uten den. Men hva kommer den til å representere i det lange løp?

Vi kommer til ordene «imperialism» og «imperialist exploitation», ord som har hatt den største betydning i utviklingen i China. Ordene må være kommet inn etter 1912, men har da kun vært av akademisk betydning. Først etter 1920 kom det i alminnelig bruk.¹⁷ Hva betyr de så? Jo, naturligvis først det samme som vi legger i ordene: erobring og undertvingelse, videre Lenins tydning at moderlandet monopoliserer vedkommende lands industri og handel til fordel for seg. Men ordene blir videre brukt i en betydning som er helt fremmed for oss – en betydning som er abstrakt, og videre som kan karakteriseres som nærmest negativ, men samtidig også er dyptgående og inn-trengende: En kineser føler på at hans sivilisasjon kom i forbindelse med Vestens på en så uheldig tid som mulig for ham med hensyn til rikdom, initiativ og sosiale forhold, slik at det for ham aldri kan bli tale om å møte Vesten på like fot. Det ligger altså noe av over-

legenhet-underlegenhet i ordene. Det er dette udefinerbare, denne frykt som de selv ikke kan gjøre rede for, som utløser reaksjonen både mot utlendingene, som for dem står som de der trenger seg inn og legger dem under seg, og mot sitt eget styre, som ikke setter bolverk opp mot dette, og som ikke legger forholdene slik til rette at de kan møte Vesten på like fot. Og det er her ved denne tredje betydning av «imperialisme» (ødeleggelsen av balansen innenfor den gamle sivilisasjon, denne udefinerbare frykt som siger innover dem når, samtidig som det økonomiske grunnlag svikter og den sosiale struktur forandres, også de høyeste livsverdier, selve grunnlaget for dem, svikter) at misjonen kommer inn i bildet. Vi står her overfor det samme fenomen som jeg tidligere har omtalt. Diplomater, konsulere og forretningsmenn kommer for å underlegge seg dem og beherske dem politisk og økonomisk; misjonærene kommer for å underlegge seg dem og beherske dem åndelig.

Jeg satt en dag og samtalte med en kinesisk prest om arbeidet. Så sier han: Men hvorledes vil du forklare dette? N. N. (han nevner navnet på en fremtredende mann i byen) er ikke utenlandsfiendtlig. Han er selv blitt hjulpet på sykehuset og er glad for hva det gjør for befolkningen, men han sa følgende: Hver gang jeg kommer til sykehuset eller hører omtalt alt det gode sykehuset gjør, griper harmen meg. Dette kan utlendingene få til, og vi er nødt til å benytte oss av det. Vårt styre er fullstendig impotent, fullstendig korrump. Det lar det hele bare drive. — Et direkte barmhjertighetsarbeide blir altså en demonstrasjon på overlegenhet. Det som for oss er uegennyttig, blir for dem, selv om de erkjenner uegennyttien, allikevel et tegn på «imperialistisk utnyttning».

Ennå tydeligere kommer det til syne i skolearbeidet. Det kunne ikke godt oppfattes på annen måte enn som kulturell invasjon. Og det viste seg — det var det skjebnesvangre — at den ikke-kristne ungdom som kom til disse skoler, godt kunne tilegne seg de sekulære kunnskaper uten å behøve å tilegne seg kristendommen. Og følgene uteble ikke. Kirke- og menighetsarbeidet ble anlagt slik at det måtte stå en utlending i spissen for det, og kineserne måtte «oppdras» til å kunne overta ledelsen. En tydelig markering av deres underlegenhet. «Å bli en kristen» kom derfor for mange til å bety å gå inn under ut-

lendingenes ledelse og formynderskap. Og våre kristne og våre medarbeidere hadde «vanskelig for å bli modne» til å overta arbeidet. Og følgelig ble der rivninger.¹⁸

La meg slutte med et ord av Dürr: Jo mer tilbakeholdende og jo mer i sannhet tjenende og jo mer fri for «alle pedagogiske hensikter» misjonæren er i sin tjeneste i menighet og kirke, og jo mer denne tjeneste blir utført i respekt for menigheten som Guds menighet, desto mer blir han ønsket velkommen og desto lenger er hans tilstedeværelse ønsket. Jo mer «pedagogisk» han opptrer i menigheten, visstnok i den beste hensikt, desto flere rivninger og desto større belastning.¹⁹

NOTER

- ¹ Cfr. Walter Freytag: *The Meaning and Purpose of the Christian Mission. International Review of Missions (IRM)*, April 1950.
- ² Johannes Dürr: *Sendende und werdende Kirche in der Missionstheologie* Gustav Warneck's. Basel 1947.
- ³ S. Knak: *Um Gustav Warnecks Erbe. Evangelische Missions-Zeitschrift*, mars 1952, pag. 58–61.
- ⁴ J.C. Hoekendijk: *Kerk en Volk in de Duitze Zendingswetenschap*. Amsterdam u.å.
- ⁵ Cfr. J. Dürr. *IRM*, juli 1949.
- ⁶ H. Butterfield: *The Origins of Modern Science*. London 1950. Pag. 163–174.
- ⁷ A. J. Toynbee: *Civilization on Trial*. London 1948. Pag. 85–86.
- ⁸ K. S. Latourette: *A History of the Expansion of Christianity*. Bd. IV, pag. 4 og 18; bd. V., pag. 466.
- ⁹ K. S. Latourette: *Missions Tomorrow*. London 1936. Pag. 91–97.
- ¹⁰ Cfr. Hoekendijk: *The Call to Evangelism*. *IRM*, april 1950.
Max Warren: *The Truth of Vision*. London 1948. Pag. 44, 45, 48, 78, 80.
Max Warren: *The Triumph of God*. London 1948. Pag. 86, 143.
Gerhard Rosenkranz: *Weltmission und Weltende*. Gütersloh 1951. Pag. 51.
- ¹¹ Cfr. Freytag: *The Meaning and Purpose of the Christian Mission*. *IRM*, april 1950, pag. 153.
- ¹² Warren: *The Missionary Obligation*. *IRM*, oktober 1950.
- ¹³ Hans Schärer: *Die missionarische Verkündigung auf dem Missionsfelde*. Basel 1946. Pag. 6–16.
- ¹⁴ Cfr. Dürr: *Op. cit.*, pag. 197–239.
- ¹⁵ Maurice Zinkin: *Asia and the West*. London 1951. Pag. 112.
- ¹⁶ Maurice Zinkin: *Asia*. Pag. 50.
Wolfram Eberhard: *A History of China*. London 1950. Pag. 289–293.
Macnair (red.): *China*. Berkeley 1946. Chapter XXXII: *Agriculture*, av A. Kaiming Chiu.
- ¹⁷ Hu Chiao-mu: *Thirty Years of the Communist Party of China*. Peking 1951. Pag. 4–5.
- ¹⁸ Cfr. *Why I have not become a Christian*. *Chinese Recorder*, juni 1935, pag. 340–44.
Tracey Jones: *The Missionary Vocation*. *IRM.*, oktober 1951, pag. 404. *First Thoughts on the Debacle of the Christian Mission in China*. *IRM.*, oktober 1951. Ernst Walter: *Chinesische Kirche im Wellenschlag der Zeit*. Basel 1946. Pag. 18–20.
- ¹⁹ Dürr: *Op. cit.*, pag. 232.